

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут математики, економіки і механіки Одеського

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра соціальної ^{та} прикладної психології

(повна назва кафедри)

Д и п л о м н а   р о б о т а

спеціаліста

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

ду: «Стратегії категоризації візуальних об'єктів при різних рівнях
мимовільного інтелектуального контролю»

The strategy categorization of visual objects at different levels of involuntary intelligent
control»

Виконала студентка денної форми навчання
спеціальності 7.03.0102 Психологія

Троян Інна Русланівна

Керівник: канд. психол. н, доц. Гусакова М. П.

Рецензент: канд. психол. н, доц.. Тепляков М. М. _____

Рекомендовано до захисту

Протокол засідання кафедри
№ 8 від «16.05.2016» р.

Завідувач кафедри

 Подшивалкіна В. І.

Захищено на засіданні ДЕК № 5

Протокол № 1 від «16» 06.16 р.
Оцінка 90,00 з 85
(за 4-х бальною шкалою)

Голова ДЕК

ЗМІСТ

ВСТУП		4-5
РОЗДІЛ 1.	ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МИМОВІЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ЯК ФАКТОРА ПРОЯВУ СТРАТЕГІЙ КАТЕГОРИЗАЦІЇ	6-23
1.1.	Інтелект як сукупність ментальних структур.....	5-9
1.1.1	Мимовільний інтелектуальний контроль.....	10
1.2.	Психологічні індикатори сформованості метакогнітивних структур.....	11-14
1.3.	Психологічні аспекти проблем та стратегій категоризації.....	15-18
1.3.1.	Індивідуальні способи категоризації (теорія когнітивного темпу Дж. Кагана).....	19-20
	Висновки до першого розділу.....	21-23
РОЗДІЛ 2.	ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЙ КАТЕГОРИЗАЦІЇ ВІЗУАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ПРИ РІЗНИХ РІВНЯХ МИМОВІЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ	24-58
2.1.	Методи дослідження та обробки даних.....	24-33
2.2.	Аналіз виявлених стратегій категоризації та інтелектуальних контролів.....	34-40
2.3.	Порівняльний аналіз та зіставлення отриманих стратегій категоризації та інтелектуальних контролів.....	41-49
	Висновки до другого розділу.....	50-51
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ		52-55
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ		56-61

ДОДАТКИ..... 62-65

ВСТУП

Наразі сприйняття поняття «інтелект» та відношення до нього набуває суттєвих змін. Довгий час в психології під впливом традиційних досліджень інтелект сприймався як деяка окрема спеціальна здатність, що має вельми слабе відношення до реальних проблем людського життя. Такий погляд на інтелект, як на здатність вирішувати задачі, призвів до того, що інтелект виявився протиставленим природним проявам інтелектуальної активності (повсякденному інтелекту), творчим інтелектуальним можливостям (креативності), ефективності соціального пізнання (соціальної компетентності) і т.д. В результаті призначення інтелекту виявилось представленим в настільки усіченому і збідненому вигляді, що його роль в психологічному житті людини починала проглядатися все більш проблематично.

У вітчизняній психології, на жаль, дуже мало публікацій по проблемі інтелекту. Цьому сприяло підвищення інтересу вітчизняних психологів до ірраціональних суб'єктивних станів, трактування людського пізнання як творчої (надситуативної) активності, перехід до аналізу мотиваційної і смислової сфери особистості як джерел своєрідності пізнавального відношення людини до світу і т.п. В результаті для професійного психологічного дослідження "людина переживаюча" виявилась більш привабливою, ніж "людина розумна", і, у зв'язку з цим, тема інтелекту набула репутацію нецікавої теми.

Коротше кажучи, якщо для західної психології проблема інтелекту потрапила в розряд двозначних тим (справді, чи варто братися за вивчення інтелекту, якщо його існування в якості реального психічного якості піддається сумніву), то в вітчизняній психології ця проблема набула репутацію нецікавої теми [50].

Мимовільний інтелектуальний контроль є одним з компонентів метакогнітивного досвіду, що забезпечує оперативне регулювання процесу

переробки інформації на субсвідомому рівні. Його дія проявляється в особливостях ментального сканування (у вигляді стратегій розподілу і фокусування уваги і т.п.), інструментального поведінки (у вигляді стримування або гальмування власних дій, імпліцитної навченості в ході освоєння нової діяльності і т.п.), категоріальної регуляції (у вигляді залучення до процесу переробки інформації системи понять різного ступеня узагальненості) і т.д.

Мета дослідження: виявити стратегії категоризації візуальних об'єктів при різних рівнях мимовільного інтелектуального контролю.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз психологічної літератури з проблем стратегій категоризації візуальних об'єктів та мимовільного інтелектуального контролю.

2. Провести емпіричне дослідження стратегій категоризації візуальних об'єктів при різних рівнях мимовільного інтелектуального контролю.

3. Провести порівняльний аналіз отриманих стратегій категоризації з виявленими рівнями інтелектуального контролю.

Об'єкт дослідження: когнітивна категоризація.

Предмет дослідження: стратегії категоризації візуальних об'єктів при різних рівнях мимовільного інтелектуального контролю.

Методи: теоретичний аналіз літератури, методика когнітивної категоризації Гусакової М., Вісконсінський сортувальний картковий тест (WCST), методика категоріального узагальнення та категоріальної конкретизації Холодної М.

Вибірка: 32 особи віком від 20 до 25 років.

Структура роботи: робота викладена на 65 сторінках, складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку літератури та додатків. Містить 15 таблиць. Список використаної літератури містить 55 найменувань.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Інтелект, на думку М.А. Холодної, - «форма організації індивідуального ментального досвіду у вигляді наявних ментальних структур, що породжує ментальний простір відображення і споруджує в рамках цього простору ментальні репрезентації». [50]

М.А.Холодна висунула гіпотезу про довільний і мимовільний інтелектуальний контроль. Вивчаючи когнітивні стилі як індивідуальні способи пізнавального аналізу і перетворення сприйманого матеріалу, вона показала, що «когнітивні стилі - це особливий тип інтелектуальних здібностей порівняно з традиційними інтелектуальними здібностями, вимірюваними за допомогою психометричних тестів інтелекту [52].

Холодна вказує, що якщо традиційні інтелектуальні здібності можуть розглядатися як показники готовності психічних механізмів до переробки інформації, то когнітивні стилі (контроль) - це психічні механізми управління цими процесами переробки інформації.

Психологічною основою регуляції ефектів в роботі інтелекту є, на погляд М. Холодної, особливі ментальні структури, що утворюють метакогнітивний досвід людини. Їх основне призначення - визначати, де, коли і як будуть використовуватися наявні індивідуальні інтелектуальні ресурси.

У складі метакогнітивного досвіду, судячи за наявними в літературі дослідженням, можна виділити чотири типи ментальних структур, що забезпечують різні форми саморегуляції інтелектуальної активності: мимовільний інтелектуальний контроль, довільний інтелектуальний контроль, метакогнітивного обізнаність і відкрита пізнавальна позиція.

Певні параметри когнітивних стилів - це прояв дії особливих ментальних структур, сформованість яких обумовлює можливість мимовільного контролю процесів переробки інформації і виявляє себе в

індивідуальних відмінностях стильових характеристик інтелектуальної діяльності.

Аналіз результатів стильових досліджень дозволяє виділити основні психологічні індикатори сформованості метакогнітивних структур досвіду, що лежать в основі мимовільного інтелектуального контролю:

1. Обсяг сканування видимого поля (когнітивний стиль "вузькість - широта сканування").
2. Особливості структурування видимого поля (когнітивний стиль "полезалежність – полenezалежність").
3. Придушення проявів імпульсивності в ситуації ухвалення рішень (когнітивний стиль "імпульсивність – рефлексивність").
4. Категоріальний контроль оцінок і суджень (когнітивні стилі "вузький – широкий діапазон еквівалентності", "широта категорії", "конкретна – абстрактна концептуалізація").
5. Особливості орієнтування в перебігу суб'єктивного часу.

Таким чином, мимовільний інтелектуальний контроль є одним з компонентів метакогнітивного досвіду, що забезпечує оперативне регулювання процесу переробки інформації на субсвідомому рівні. Його дія проявляється в особливостях ментального сканування (у вигляді стратегій розподілу і фокусування уваги і т.п.), інструментального поведінки (у вигляді стримування або гальмування власних дій, імпліцитної навченості в ході освоєння нової діяльності і т.п.), категоріальної регуляції (у вигляді залучення до процесу переробки інформації системи понять різного ступеня узагальненості) і т.д.

В останні роки психологи все більше приділяють увагу різним аспектам так званій проблемі категоризації. У новітній психологічній літературі мова йде про категоризацію як важливий компонент когнітивних функцій або особливої діяльності.

До сих пір ще відсутня досить ємна характеристика категоризації, не кажучи вже про суворі дефініції. У пропонованих робочих визначеннях

категоризації відображені, безперечно, окремі її суттєві ознаки; так, підкреслюється, що з її допомогою люди поділяють реальний світ, як би «сегментують» його і визначають межі між реаліями [26], включають останні у відповідні матриці [27, 28], здійснюють «означення» [29] або, образно висловлюючись, постачають групи фактів ярликами [30].

Основною функцією категоризації слід вважати впорядкування наявної у суб'єкта і надходить до нього інформації, з представленої, в першу чергу, у вигляді величезної маси всіляких сигналів будь-перцептивної модальності [24].

Категоризація є способом пізнання навколишнього світу, який являє собою єдність процесів сприйняття і переробки інформації про навколишній світ.

Наше дослідження показало виражений взаємозв'язок:

1. формальної стратегії категоризації з результатами Вісконсінського сортувального карткового тесту, а саме підтвердження того, що формальні стратегії характеризуються підпорядкуванням когнітивних процесів зовнішнім вимогам ситуації. У досліджуваних, що формальні стратегії, рівень персеверативних та неперсеверативних помилок невисокий та діапазон розходження між ними теж невисокий. Це є яскравим підтвердженням того, що досліджувані орієнтувалися насамперед на інструкцію експериментатора та зворотний зв'язок в ході проходження методики, не намагаючись передбачити зміну критерію чи іншим способом вийти за рамки інструкції.

2. креативної стратегії категоризації з результатами Вісконсінського сортувального карткового тесту. Досліджувані, які проявили креативну стратегію категоризації, демонструють низький рівень персеверативних помилок, що дає можливість зробити висновок про високий рівень гнучкості або, іншими словами, здатності до швидкого та ефективного переключення уваги в залежності від мінливих умов поточної ситуації.

Але, цікаво те, що одночасно з низьким рівнем персеверативних помилок ми можемо спостерігати достатньо високий рівень неперсеверативних помилок. Такий феномен ми пояснюємо тим, що дані досліджувані під час проходження тесту намагалися передбачити зміну критерію сортування, тобто намагались перехитрити експериментатора та процедуру дослідження, що прямо підтверджує виявлену стратегію категоризації для даних досліджуваних.

Також потрібно сказати, що один з досліджуваних, який продемонстрував кризитивну стратегію категоризації підтвердив свій результат за Віконсінським сортувальним картковим тестом, набравши рекордну для нашого дослідження кількість персеверативних помилок, що може свідчити про загрозу шизофренії або наявність неврологічних захворювань, що вражають лобові частки головного мозку. Для більш точного висновку потребується додаткове дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авітал Ц. Фігуративне мистецтво проти абстрактного: рівні зв'язності / Творчість в мистецтві - мистецтво творчості / Зб. п / р Л.Дорфмана і ін. - Москва, 2000. - ст. 367-383.
2. Аксельрод Б., Голдман Р., Хітон Р. і ін. Розрізнення результатів за Вісконсінським сортувальним картковим тестом використовуючи вибірки стандартизації. // Журнал клінічної та експериментальної нейропсихології. 1996. В.18. ст. 338-42.
3. Борковський Дж., Пек В., Рейд М. Імпульсивність і передача стратегії: Метапам'ять в якості посередника. // Дитячий розвиток, 1983 В. 54 (2). ст. 459-473.
4. Браун А.Л. Знати, коли, де і як слід пам'ятати: Проблема метапізнання. В: // Досягнення в області психології. Навчальної В. 1. Нью-Йорк.: Хіллсдейл.
5. Брунер Дж. Психологія пізнання. М.: Прогрес, 1977.
6. Брюн Е.А., Гехт А.Б., Полуніна А.Г., Давидов Д.М. Преморбідний нейропсихологічний статус у осіб, що зловживають героїном: зв'язок зі швидкістю зростання толерантності і ставленням до лікування. // Журнал неврології та психіатрії. 2002. Т.102. №6. С.21-29.
7. Величковський Б. М. В276 Когнітивна наука: Основи психології пізнання: в 2 т. - Т. 2 / Борис М. Величковський. - М. : Сенс: Видавничий центр «Академія», 2006. - 432 с.
8. Вольф Л., Корнблат В., Робертс С., та ін. Вісконсінський сортувальний картковий тест: дефіцит в потомстві шизофреніків в проекті високого ризику в Нью-Йорку. // Дослідження шизофренії, 2002. В.57 (2-3). ст. 173.
9. Гальперін П.Я. До проблеми уваги. // Леонтьєв А.Н. і ін. (Ред.). Хрестоматія по увазі. М. : Вид-во Моск. ун-ту., 1976, ст. 220-228.

10. Гарднер Р., Лонг Р. Когнітивні контролю уваги та гальмування: Вивчення побіжної поведінки.// Британський журнал психології. В. 53 (2)., 1962, ст. 129-140.
11. Глоберсон Т. Розумові здібності, розумові зусилля і когнітивний стиль. // Огляд розвитку. В. 3., 1983, ст. 292-302.
12. Гілфорд Дж. Когнітивні стилі: Які вони? // Освітньо-психологічне вимірювання, В. 40 (3)., 1980, ст. 715-735.
13. Голден С., Кушнер Т., Лі Б., МакМоров М.А. У пошуках сенсу Категоріального тесту і Вісконсінського сортувального тесту: порівняльний аналіз. // Нейронаука, 1998. В.93 (1-2). ст. 141-50.
14. Гусакова М. П. Креативний потенціал стратегій категоризації візуальних об'єктів //Креативність і творчість. - Вісник КНУ ім. Шевченко.- тематичний випуск №1.-К.: Гнозис, 2009.-С.50-55.
15. Гусакова М. П. Соціально-психологічний зміст оригінальності та парадоксальності як критеріїв оцінки когнітивних стратегій особистості //Вісник Одеського національного університету. - Одеса, 2010.-Т.15. Вип.11. Частина 2.- С.33-41.
16. Давидов В.В. Проблема розвивального навчання: досвід теоретичного та експериментального психологічного дослідження. М .: Педагогіка, 1986.
17. Диз Дж. Структура асоціацій мови і мислення. Балтимор, 1965.
18. Дружинін В. Н. (1998). Інтелект і продуктивність діяльності: модель «інтелектуального діапазону" // Психологічний журнал. Т. 19. № 2., 1998, ст. 61-70.
19. Ентвайсл Д. Словесні асоціації дітей молодшого віку. Балтимор, 1966.
20. Зейгарник Б. В. Мотиви мислення // Психологічні дослідження інтелектуальної діяльності / П/р О.К.Тихомирова. -М .: МГУ, 1979
21. Зейгарник Б. В. Патологія мислення. -М.: МГУ, 1962.

22. Каган Дж. Відображення-імпульсивність: Спільність і динаміка концептуального темпу. // Журнал з патопсихології. В. 77., 1965, ст. 17-24.
23. Кнігін, А. Н. Вчення про категорії: навч. посібник по курсу системат. філософії / А. Н. Кнігін. Томськ: б. і., 2002.
24. Кравченко, А. В. Мова і сприйняття: когнітивні аспекти мовної категоризації / А. В. Кравченко. Іркутськ: Вид-во Іркут. ун-ту, 1996.
25. Кубрякова, Е. С. Проблеми природної категоризації в мові // Проблеми функціональної граматики / під ред. А. В. Бондарко (у співав. з О. К. Ірісхановою). СПб.: Наука, 2010.
26. Кул П. Формування слухових категорій і процес розвитку мовного сприйняття // Старк Р. Е. (ред.) Мовна поведінка в дитинстві і ранньому дитинстві. Нью-Йорк, 1981., ст. 165-183.
27. Ломбарді В., Андресон П., Сірокко К. та ін. Продуктивність Вісконсінського сортувального карткового тесту після травми голови: активність дорсолатерального лобно-смугастого ланцюга пророкує персеверацію. // Журнал клінічної нейропсихології. 1999. В.21 (1). ст.2-16.
28. Лакофф Дж. Когнітивне моделювання / Дж. Лакофф // Мова і інтелект. М., 1996.
29. Лессінг Е. (1968). Демографічні, розвиткові та особистісні кореляти довжини майбутньої часової перспективи. // Особистість. В. 36., 1968, ст. 183-201.
30. Музичук С.Т., Холодна М.А. Прояви психічного часу в зв'язку з інтелектуальними та особистісними характеристиками особистості. Деп. в ІНІСН АН СРСР. № 40046 від 13.11.89, 1989.
31. Маскадиня В. Н. Категоризація: проблема прототипу категорії / В. П. Маскадиня // Психолінгвістичне дослідження: слово і текст: Зб. наук. тр. Твер, 1995, ст. 12-14.
32. Мілнер В. Вплив різних уражень головного мозку на сортуванням карт. // Архіви неврології. В. 9., 1963, ст. 90-100.
33. Носаль Ч. С. Психологічні моделі умів. Варшава: ПВН., 1990.

34. Обонсавін М., Кроуфорд Дж., Пейдж Дж. та ін. Продуктивність тестів фронтальної функції пелюстки відображає загальну інтелектуальну здатність. // *Нейропсихологія*. В. 40., 2002, ст. 970-977.
35. Обонсавін М., Кроуфорд Дж., Пейдж Дж. та ін. Продуктивність модифікованого тесту сортування карток для нормальних, здорових осіб: Ставлення до загальної інтелектуальної спроможності і демографічних змінних. // *Клінічна психологія*. В. 38., 1999.
36. О'Доннелл Дж., Макгрегор Л., Домбровський Дж. та ін. Конструкт валідності нейропсихологічних тестів концептуальних здібностей та зосередження уваги. // *Журнал клінічної психології*. В. 50 (4)., 1994, ст. 596-600.
37. Петренко В. Ф., Василенко С. В. Про перцептивну категоризацію // *Укр. МГУ. Сер. 14. Психологія*. 1977. № 1. ст. 26-34.
38. Піаже Ж. Психологія інтелекту // *Вибрані психологічні праці*. М.: Просвіта., 1969.
39. Рош Е., Мервіс С., Грей В., Джонсон Д., Бойс-Браем П. Основні об'єкти в природних категоріях // *Когнітивна психологія*, В. 8., 1976, ст. 382-439.
40. Розов А. І. Проблеми категоризації: теорія і практика. Питання психології №3 1986.
41. Салліван Е., Маталон Д., Зипурський Р. та ін. Фактори Вісконсінського сортувального карткового тесту в якості запобіжної функції лобової пелюстки при шизофренії і при хронічному алкоголізмі. // *Дослідження психіатрії*. В. 46 (2)., 1993, ст. 175-99.
42. Спрін О., Штраус Є. Збірник нейропсихологічних тестів. Призначення, норми і коментарі. Нью-Йорк: ОЮП, 1998.
43. Стас Д., Левін Б., Александер М. та ін. Представлення Вісконсінського сортувального карткового тесту у пацієнтів з осередковим пошкодженням переднього і заднього мозку: наслідки розташування

ураження і тестова структура роздільних когнітивних процесів. // Нейропсихологія. В. 38., 2000, ст. 388-402.

44. Степанов С.Ю., Семенов І.Я. Психологія рефлексії: проблеми і дослідження // Питання психології. № 3., 1985, ст. 31-40.

45. Флейвелл Дж. Метакогнітивні аспекти вирішення проблем. В: // Резник Л. (Ред.). Природа інтелекту. Хіллсдейл Дж.: Ербаум., 1976, ст. 231-235.

46. Фонест-Преслі Д. та ін. Метапізнання, пізнанням і можливості людини. Орландо і т.д.: Акад. Прес., 1985.

47. Фрумкіна Р. М. Концептуальний аналіз з точки зору лінгвіста і психолога / Р. М. Фрумкіна // Науково-технічна інформація. Сер. 2. -1992. - № 3. ст. 3-29.

48. Хоге Х. Творчість реципієнта естетичного об'єкта як спрямоване творення / Творчість в мистецтві - мистецтво творчості / Зб. п / Р Л. Дорфмана та ін. - Москва, 2000.

49. Холодна М.А. Психологічний статус когнітивних стилів: переваги або "інші" здібності? // Психологічний журнал. Т. 17. № 1., 1996, ст. 61-69.

50. Холодна М.А. Психологія інтелекту: Парадокси дослідження. - 2-е вид., Перероб. і доп. СПб.: Пітер, 2002.

51. Холодна М.А. Когнітивні стилі: Про природу індивідуального розуму. 2-е вид. СПб.: Пітер, 2004.

52. Холодна М.А. Психологія понятійного мислення: Від концептуальних структур до понятійних здібностей. М.: Вид-во "Інститут психології РАН", 2012.

53. Хольцман Ф. (1986). Принципи реальності контакту. Перцептивні та моторні навички. В. 23., 1986, ст. 835-844.

54. Шадріков В.Д. Діагностика здібностей і особистісних рис учнів у навчальній діяльності. Саратов: Вид-во Сарат. ун-ту., 1989.

55. Шехтер, Л. М. Зорові механізми формування категоріальних структур / Л. М. Шехтер // Віст. Моск. ун-ту. Сер. 14: Психологія. -2005.- №1.-ст. 58-67.